

ONA TILI DARSLARIDA YUKLAMALARNING O`QITILISHI

Nilufar Sultanova Oribjonovna

Andijon viloyati Marhamat tumani 2-son kasb-hunar maktabi

ona tili va adabiyoti fani o`qituvchisi

ANNOTATSIYA: Мақолада Ona tili darslarida ўзбек тилидаги yuklamalarning o`qitilishi” mavzusida yozilgan bo`lib, maktab ta`limida mazkur mavzuni o`quvchilar ongiga singdirish usullari zamonaviy pedagogik texnologiyalar masalalari muhokama qilingan.

Kalit so`zlar: yuklama, ta`lim, metod, dars rejasi, modul, amaliy mashg`ulot, ko`nikma.

KIRISH

Bugungi kunda barcha sohalarda bo`lgani kabi ta`lim tizimida ham ta`limning sifat samaradorligini ko`tarish bo`yicha tubdan islohotlar amalga oshirilmoqda. Bu esa jamiyatimiz turmush darajasini yangilashga, davlatimiz kelajagini buyuklashtirishga, millat nomini abadiylashtirishga xizmat qiladi.

Ushbu maqolada “Ona tili darslarida yuklamalarning o`qitilishi” mavzusida yozilgan bo`lib, maktab ta`limida mazkur mavzuni o`quvchilar ongiga singdirish usullari zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida yoritilib, bunda:

- 1) yuklamalarning turlari haqida ma`lumot;
- 2) yuklamalarni o`qitishda interfaol usullardan foydalanish haqida so`z yuritiladi;

Yuklamalar yordamchi so`zlar bo`lib, ularning oltita turi mavjud. Ammo turli adabiyotlarda ular haqida turlicha ma`lumotlar berilgan. Mana shunday har xilliklarga oydinlik kiritish va eng to`g`ri bilimlarni yetkazish har bir pedagog uchun dolzarb mavzudir.

Mavzuning maqsadi:

Yuklamalarni o'quvchilar nutqida to'g'ri qo'llay olishga o'rgatish, ularning bir-biridan farqini ajrata olishga, ayniqsa, boshqa yordamchi so'zlardan farqini anglay bilishga o'rgatish va o'quvchilarni komil inson sifatida shakllantirish asosiy maqsaddir.

ASOSIY QISM

Yuklama va uning turlari haqida to'liq bilim va malakalar berish va ularni nutqda, balki ijodiy ishlarda qo'llay olish ko'nikmalarini hosil qilish mavzuning asosiy vazifasidir.

“Dunyo shiddat bilan o'zgarib barqarorlik va xalqlarning mustahkam rivojlanishiga rahna soladigan Turli yangi tahdid va xavflar paydo bo'layotgan bugungi kunda ma'naviyat va ma'rifatga, axloqiy tarbiya, oshlarning bilim olish, kamolga yetishga intilishiga e'tibor qaratish har qachongidan ham muhimdir.”

(Sh.Mirziyoyev)

Yordamchi so'z turkumlari o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, ularning uch turi mavjud: bog'lovchi, ko'makchi va yuklama.

Yuklama o'zi nima, u qanday so'z turkumi, ularning gapdagi vazifasi nimadan iborat? Tuzilishiga, ma'nosiga va qo'llanishiga ko'ra qanday turlari mavjud?

Yuklama so'z yoki gaplarga so'roq, ta'kid, ayiruv-chegaralash, gumon, o'xshatish, inkor ma'nolarini yuklovchi so'z va qo'shimchalardir.

Ularga: 1) axir, hatto, faqat, ham, xuddi, go'yo, go'yoki, naq, hech, sira, nahotki, na...na so'zlari;

2)-mi,-chi, -a, (-ya), -ku, -u (-yu),-da, -oq (-yoq), -gina (-kina, -qina), -dir kabi qo'shimchalar kiradi. Ularning birinchi guruhi so'z yuklamalar, ikkinchi guruhi qo'shimcha yuklamalar hisoblanadi.

Yuklamalar ma'nosiga ko'ra olti turga bo'linadi:

1.So'roq-taajjub yuklamalari: -mi, -chi, -a (-ya).

2.Kuchaytiruv - ta'kid yuklamalari: hatto, -ki, ham, nahotki, axir, g'irt, -u (-yu), -da, oq (-yoq).

3.Ayiruv-chegaralov yuklamalari: faqat, atigi, -gina (-kina, -qina).

4.O'xshatish-qiyoslash yuklamalari: go'yo, go'yoki, xuddi,naq.

5.Gumon yuklamasi: -dir.

6.Inkor yuklamalari: hech, sira, na...na.

Yuklamalar sof va vazifadosh bo'ladi: -u (-yu), -da yuklamalari o'rnida va bog'lovchisini ishlatish mumkin.

Ham yuklamasini -da yuklamasi o'rnida ishlatish mumkin.

Yuklamalar ichida gumon va inkor yuklamalari murakkabroq bo'lib, o'quvchilar ularni ajratishga qiynaladilar. Gap mazmuniga gumon ma'nosini yuklovchi -dir qo'shimchasi gumon yuklamasi hisoblanadi. Bu yuklama -man, -san qo'shimchalari qatorida turuvchi uchinchi shaxs qo'shimchasi -dir bilan shakldoshdir, -dir yuklamasi urg'u olmaydi.

Suv hayot manbaidir. Bu gapda -dir qo'shimchasi kesimlik qo'shimchasi bo'lib, gumon ma'nosini ifodalamaydi.

Ukam manzilga yetib olgandir. Uyg'a borayin-chi , onam kelgandir. Ushbu gaplarda esa -dir gumon ma'nosini ifodalovchi yuklamadir.Bu yuklama fe'ldan boshqa so'z turkumlariga qo'shilganda ko'proq kesimlik qo'shimchasi vazifasida keladi. Ayrim holatlardagina gumon ma'nosini ifodalashi mumkin. Masalan: O'sha kelgan mening onamdir. Endi bunga balki modal so'zini qo'shsak gumon ma'nosi kuchayadi: Balki, o'sha kelgan mening onamdir. Bu gaplardagi gumon ma'nosi ko'proq kontekstda aniqlanadi. Ohangni o'zgartirish orqali ham gumon ma'nosini berish mumkin.

Inkor yuklamasi so'z yoki gapga inkor ma'nosini yuklaydi. Inkor yuklamalariga also, sira, hech, na...na kabilar kiradi. Yuklamalarni o'quvchilarga ongli va qiziqarli tushuntirish, albatta, o'qituvchidan bilim va

mahorat talab etadi. Dars jarayoni qiziqarli hamda tushunarli bo'lishi uchun ba'zi usullarni qo'llab ko'rishimiz mumkin.

Yuklamalarni o'qitishda interfaol usullardan foydalanish.

Bu mavzuni "Gumon va inkor yuklamalari" uchun ajratilgan dars davomida yana ham yaxshiroq yoritishimiz mumkin.

Avvalo, o'quvchilardan o'tilgan mavzuni so'rab, topshiriqlarni bajarganliklarini bilib olamiz va qay darajada o'zlashtirganliklarini tekshirish uchun o'tilgan mavzu yuzasidan yuklamalar qatnashgan bir necha gaplarni havola qilamiz. O'quvchilar gaplardagi yuklamalarni topadilar. Shundan so'ng o'quvchilar diqqatini doskaga qaratamiz. Doskaga mushuk tasvirini chizish orqali bolalarga "Chol bilan kampir" ertagini ijod qilamiz. Bolalar ertakdagi yuklamalarni topishlari kerak. Mana shu tartibda bolalar ham biror tasvirni yaratish asosida yuklamalarni qatnashtirib ertak yoki hikoya tuzadilar va bu bilan bollalarni ijodkorlikka o'rgatamiz.

Keyingi bosqich yangi mavzuni tushuntirishdir. Inkor va gumon yuklamalarini tushuntirmasdan oldin ushbu yuklamalar qatnashgan gaplardan namunalar beramiz.

- 1.Mening onam o'qituvchidir.
- 2.Ular sizni yo'qlab kelishgandir.
- 3.U na o'qidi, na yozdi.
- 4.Na ishga bormadi, na uyga qaytmadi.

Birinchi gapda -dir yuklama emas, kesimlik qo'shimchasidir. Ikkinchi gapda esa -dir gumon yuklamasidir. Uchinchi gapda na...na inkor yuklamasi emas, to'rtinchi gapda esa inkor yuklamasidir. Oquvchilar ancha tushunchaga ega bo'lishgach, ularga A.Oripovning "Alisherning onasi" she'rini havola qilamiz, ular she'rdagi yuklamalarni topib daftarlariga yozadilar.

Bilmam,qanday ayol bo'lgan

Alisherning onasi ?

Balki uning aqliga ham
Lol qolgan zamonasi.
Balki uning ko`zlarida
Bo`lgan o`g`ir bir xayol
Balki g`amgin bir zotdir u,
Balki sho`xchan bir ayol .

O`quvchilar bu she`rdagi ham, -dir yuklamalarini topadilar. She`rdagi balki modal so`z gumon ma`nosini kuchaytirayotganligi o`qituvchi tomonidan izohlab o`tiladi.

Keyingi etap yangi mavzuni mustahkamlash bo`lib, unda “Sinkveyn tuzish” usulidan foydalanish mumkin. O`quvchilarga shunday topshiriq beriladi:

1-guruh o`quvchilari gumon yuklamasi haqida beshta ma`lumot topib daftarga yozadilar, 2-guruh o`quvchilari esa inkor yuklamasi haqida beshta ma`lumotni daftarlariga yozadilar. Masalan:

- 1) -dir yuklamasi urg`u olmaydi;
- 2) qo`shimcha yuklama;
- 3) -dir kesimlik qo`shimchasi bilan shakldosh;
- 4) Ba`zan balki so`zi bilan birga qo`llanadi;
- 5) Gumon ma`nosini yuklaydi.

“Keragini tanlab ol” usuli ham yuklamalarni o`zlashtirishda yaxshi natija beradi. Bunda yuklamalar aralash qilib beriladi. O`quvchilarni ikki guruhga bo`lib, ularga quyidagicha topshiriq beriladi: 1-guruh kuchaytiruv-ta`kid, ayruv-chegaralov yuklamalarini, 2-guruh esa o`xshatish-qiyoslash, so`roq-taajjub yuklamalarini ajratib o`z daftarlariga yozishlari kerak. Topshiriqni to`g`ri va to`liq bajargan guruh g`olib sanaladi.

KERAGINI TANLAB OL

-mi, -dir, sira, go`yo, xuddi, faqat, -gina, -u (-yu), go`yoki, ham, naq, hech, nahotki, -oq (-yoq). na...na, atigi, -chi, axir, g`irt, hatto,-ki, -da,-a(-ya)

Yana bir usul “Boshladim, davom ettir” usulidir. Bunda ikkala guruhdan bittadan o`quvchi doskaga chiqadi va 1- o`quvchi yuklama yozadi, 2- o`quvchi yuklamaga mantiqan mos so`z qo`shadi, 1-o`quvchi uni davom ettirib, gap holatiga keltiradi. Bu holatni o`rin almashib yana takrorlash mumkin. Masalan:

-chi	Seni-chi / akang harbiymi ?
Sira	Sira bu gaplar / xayolinga kelmagan edi-da!
Xud di	Xuddi onamga / o`xshab ketdingiz.
Nah otki	Nahotki sen / g`alaba qilding.
Faqat t	Faqat yolg`iz / o`zi yashaydi.

Navbatdagi usulimiz “FSMU” usulidir. Bunda o`quvchilarga usul shartlari tushuntiriladi.

1. Yuklama haqida fikringizni bayon eting,
2. Fikringizning to`g`riligiga sabab keltiring.
3. Ko`rsatilgan sabablarni misollar bilan asoslang.
4. Fikrlaringizni umumlashtiring.

Masalan:

<p>F</p> <p>Yuklama yordamchi so'z, gap va so'zga qo'shimcha ma'no yuklaydi.</p>	<p>M Qishloqda yashagan damlarim sira yodimdan chiqmaydi. Bu gapda sira inkor yuklamasi bo'lib, gapga inkor ma'nosini qo'shyapti.</p>
<p>S</p> <p>U leksik ma'no bildirmaydi, gapda sintaktik vazifa bajarmaydi, ma'lum bir so'roqqa javob bo'lmaydi.</p>	<p>U Demak, yuklamalar gapga turli xil ma'nolarni yuklab, sozlovchning biror narsaga, shaxsga, voqea-hodisaga munosabatini ifodalaydi.</p>

Yuklamalar haqidagi bilimlarni umumlashtirish uchun Cho'lponning "Ko'ngil" she'rini o'quvchilar e'tiboriga havola etamiz. O'quvchilar undagi yuklamalarni topadilar.

Ko'ngil, sen munchalar nega
Kishanlar birla do'stlashding?
Na faryoding, na doding bor,
Nechun sen muncha sustlashding?

Haqorat dilni og'ritmas,
Tubanlik mangu ketmasmi?
Kishanlar parchalanmasmi
Qilichlar endi sinmasmi?
Tiriksan, o'lmagansan,
Sen-da odam, sen-da insonsen,
Kishan kiyma,
Bo'yin egma,
Ki sen ham hur tug'ilgansan!

O'quvchilar she'rdagi -mi, -da, ham yuklamalarini, na...na inkor bog'lovchilarini topadilar.

Bundan tashqari “Nuqtai nazar”, “Sherigini top”, “SVOT”, “Moychechak”, “Ven diagrammasi”, “Ikki qarsak” va boshqa usullardan foydalanish mumkin.

XULOSA

Bugungi kunda ta'lim samaradorligini oshirish haqida juda ko'p qaror va farmonlar chiqarildi. Bundan ko'zlangan maqsad pedagogik ta'lim sohasini yanada takomillashtirish, zamonaviy bilim va pedagogik texnologiyalarni qo'llash orqali bilimli, ma'naviyati yuksak, mamlakatimiz ravnaqiga hissa qo'sha oladigan yosh avlodni yetkazib berishdir. Buning uchun ta'lim sohasiga ilg'or ta'lim texnologiyalarini joriy qilish, shuningdek, davlatimiz tomonidan belgilab berilgan vazifalarni amalga oshirish har bir o'ituvchining pedagogik burchidir.

Ma'ruza mashg'ulotlari (muammoli ma'ruza, suhbat-munozara, ma'ruza-dialog) audiovizual vositalarni qo'llangan holda evristik suhbat, munozaralar shaklida, amaliy mashg'ulotlar esa aktiv, interaktiv metodlar hamda axborot va pedagogik texnologiyalarni qo'llagan holda tashkil etish orqali ishtirokchilarda fanga bo'lgan qiziqishlarini oshirishga erishiladi. Shunda o'quvchilarda qoldiq bilim miqdori yuqori bo'lishga erishilib, zamon talablariga mos, salohiyatli kasb-hunar egalarini tayyorlashga erishish mumkun.

ADABIYOTLAR

1. N.Mahmudov, (A.Nurmonov), A.Sobirov, V.Qodirov, Z.Jo'raboyeva. 5-sinf Ona tili. Toshkent-2015.

2. N.Mahmudov, A.Nurmonov, A.Sobirov, D.Nabiyeva. 6-sinf. Ona tili. Toshkent-2013.

3. O'zbek milliy ensiklopediyasi. T.:2010

4. Muslimov N.A. va boshqalar. Innovatsion ta'lim texnologiyalari. O'quv-metodik qo'llanma. – T.: “Sano-standart”, 2015. – 208 b.